

LEBRIS

We know
books

ISTORIA CĂRȚILOR

Martyn Lyons

Traducere din limba engleză de
Ștefania Ferchedău

EDITURA
ART

Pag. 4: Pictură murală din Praedia lui Felix în Pompei, reprezentând obiecte de scris la romani: vas de cerneală și un stil, un sul de papirus și tăblițe de ceară. Pictura se găsește în Muzeul Național de Arheologie din Napoli.

Pag. 1: Ilustrație din *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, de Denis Diderot, 1751–1752, înfățișând zețari la lucru. În 35 de volume, Enciclopedia ilustre numeroase procese tehnologice din acele vremuri.

Pag. 2: Rafturile de cărți ce îmbracă pereții din apartamentul poetului american Richard Howard.

Redactori: Mihaela Dobrescu, Teodora Terciu

Tehnoredactor: Angela Ardeleanu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
LYONS, MARTYN

Istoria cărților / Martyn Lyons ; trad. de Ștefania Ferchedău. - București : Art, 2011

ISBN 978-973-124-636-9

I. Ferchedău, Ștefania (trad.)

02

Martyn Lyons
Books. A Living History

Published by arrangement with Thames & Hudson, London
© 2011 Martyn Lyons

Publicată pentru prima dată în România în 2011 de
Editura ART, București
© Editura ART, 2011, pentru prezenta ediție

Tipărit și legat în China de Toppan Leefung

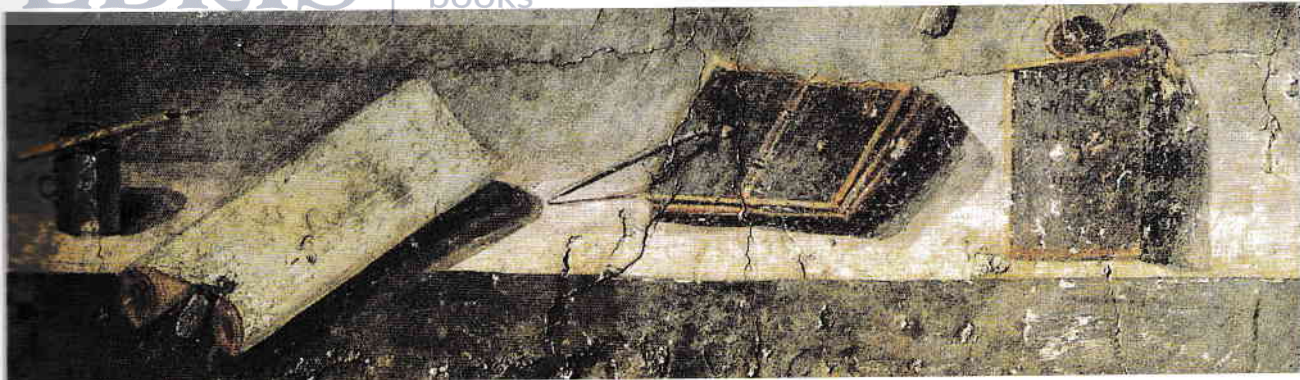
Introducere: Puterea și magia cărții 7

1 LUMEA ANTICĂ ȘI MEDIEVALĂ 15

Mesopotamia • China Antică • Papirus, pergament, hârtie • Grecia Antică • Marea bibliotecă din Alexandria • Roma Antică • Cărțile concertina japoneze și *Povestea lui Genji* • Textele budiste antice • De la sul la codex • Bibliotecile monastice • Viața de scrib • Cartea de la Kells • Cărțile orelor • Coranul și lumea islamică • Cartea ebraică

2 NOUA CULTURĂ A TIPARULUI 55

Gutenberg și Biblia sa • Cum lucrau tipografii • Tiparul cucerește lumea • Latina și limbile vernaculare • Biblia lui Luther • Cărțile și revoluția științifică • Atlasurile și cartografia • Pagina tipărită • Aldus Manutius și clasicii • Elzevir și „minunea olandeză” • Biblia poliglotă a lui Christopher Plantin • Inchiziția și Indexul • Codexurile mezoamericane • Don Quijote • *Ars moriendi*: cărți despre cum să mori • Cărțile de embleme

3 ILUMINISMUL ȘI MASELE

95

Alfabetizarea în Occident • Evoluția atelierului de
tipărit • Cenzura în Epoca Iluminismului • Cărțile
interzise • A face profit • *Enciclopedia* lui Diderot •
Arta cărții • Caractere romane versus caractere
gotice • Lupta pentru dreptul de autor • *Călătoria
pelerinului* în lume • Edițiile populare •
Almanahurile • Walter Scott, autor de bestselleruri
mondiale • La marginea Europei

4 APARIȚIA EDITORULUI

131

Mecanizarea tiparului • Ilustratorii de carte din
secolul al XIX-lea • Rolul editorului • Drepturile de
autor • Apariția librăriei • Bibliotecile de împrumut •
Lumea Fraților Grimm • Romanele publicate lunar •
Romanele de zece cenți • Cărțile *lubki* rusești •
Gravurile japoneze ale lumii trecătoare • Maeștrii
literaturii destinate marelui public

5 CUNOAȘTERE PENTRU TOȚI

167

Noile tehnologii • Farmecul enciclopediei • Penguin
și revoluția cărții broșate • Cultura de consum în
Republica de la Weimar • Romanul de dragoste:
Mills & Boon • Benzile desenate *manga* • Lumea
arabă contemporană • Premiul Nobel pentru
Literatură • Cărțile pentru copii • Ilustrația și designul
de carte • Cărțile ilustrate • Trusturile media din
lume • Globalizarea și identitatea culturală •
Dușmanii cărții • Cartea virtuală • Creșterea continuă
a digitalizării

Concluzie: Noua eră a cărții

212

Glosar

214

Lecturi suplimentare

216

Credite pentru ilustrații

218

Indice

219

1 LUMEA ANTICĂ ȘI MEDIEVALĂ

În lumea antică, cititul și scrisul erau limitate la o mică elită de funcționari și clerici. În Egiptul Antic, de exemplu, probabil doar 1% din populație știa să scrie, iar acest grup restrâns consta în faraon, aparatul său administrativ, liderii armatei, poate câteva dintre soțiile lor și preoții. Societățile antice scriau în imagini și simboluri, scriau pe scoarță de copac, foi de palmier sau de bananier, lemn, argilă, papirus, carapace de broască-țeastoasă, bambus sau mătase. Între timp, majoritatea populației trăia în afara alfabetizării.

Societățile antice au realizat câteva progrese cruciale: China a inventat hârtia, iar grecii au creat un alfabet extrem de influent (deși nu ei au inventat scrierea alfabetică). Dintre societățile antice, Roma a fost poate cea care s-a bucurat de cea mai răspândită alfabetizare. Sistemul său legal și militar putea fi administrat și întărit doar prin comunicarea scrisă, din Marea Britanie până în Africa de Nord și din Spania până la Dunăre.

Declinul treptat al Romei și începutul invaziilor „barbare“ au produs un colaps al acestei lumi culte, pornind cam din secolul al VI-lea d.Hr. Gradul de alfabetizare a scăzut și educația era sub asediu. Când flagelul viking s-a dezlănțuit pe coastele Europei de Nord în secolele al VIII-lea și al IX-lea, atacurile au țintit centre culturale precum mănăstirile, care dețineau nu numai cărți, ci și obiecte prețioase pe care invadatorii le-au prădat. Însă de-a lungul acestor așa-numite „epoci întunecate“ au avut loc două evoluții creative importante: codexul a început să câștige teren în fața sulului, iar cititul în gând a înlocuit treptat cititul cu voce tare.

Pagina alăturată: Detaliu dintr-un basorelief galo-roman înfățișând un băiat cu un sul în mână primind o lecție de la un profesor grec. Datând din secolul al III-lea sau al II-lea î.Hr., face parte din coloana unui mormânt din Neumagen an der Mosel (vechea Galie, acum Germania).

Mesopotamia

Popoarele preistorice ne-au lăsat cele dintâi mărturii scrise pe stânci și pe pereții peșterilor. Nu mai departe de 1940, reprezentări pictoriale ale unei căprioare și a unui bizon au fost descoperite în peșterile din Lascaux, în sud-vestul Franței, datând din jurul anului 15 000 î.Hr. În Cueva de las Monedas din Spania se află reprezentări de reni datând din epoca glaciară. Picturile în ocră pe stâncă făcute de aborigenii australieni din Kakadu ar putea preceda exemplele europene cu mii sau chiar zeci de mii de ani. Acestea sunt exemple de scris în formă pictografică. Scrisul, ca sistem complet codat de înregistrare, a apărut mult mai târziu, cam pe la începutul mileniului al IV-lea î.Hr., în mediul birocratic al templelor orășenești din ceea ce este acum sudul Irakului.

Această formă de scriere, cunoscută drept cuneiformă, s-a născut în Sumer. Contabilii înregistrau aici bunurile cu un stil ascuțit, sub formă de semne și numere făcute pe tăblițe de argilă cam de mărimea unui card de credit. Acțiunea de presare a unui cui pe argila moale i-a dat acestui sistem de scriere numele său modern (în latină, *cuneus* înseamnă cui). După inscripție, tăblițele erau lăsate la soare să se usuce.

Mai târziu, scrisul din Mesopotamia a ajuns să fie folosit și pentru alte scopuri: pentru înregistrarea contractelor legale, pentru a face inscripții adresate zeilor și pentru a compune texte. În mileniul al II-lea î.Hr. existau școli pentru sclavi dedicate învățării artei ezoterice a scrisului – în anii 1950, arheologii au descoperit una la Nippur, nu departe de râul Eufrat. Tăblițele erau folosite și pentru transcrierea literaturii sumeriene, ca și pentru mituri, imnuri adresate zeilor și chiar glume. Între mijlocul secolului al XIX-lea și începutul

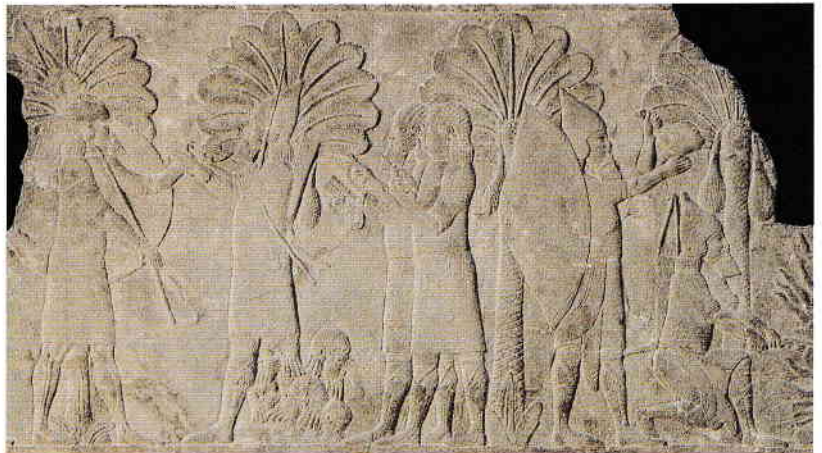
Tăbliță cuneiformă sumeriană, datată cca 2100 î.Hr., folosită pentru înregistrarea cheltuielilor unui templu.

Așa-numita „tăbliță a potopului” din poemul *Ghilgameș*, descoperită la Ninive, în nordul Irakului, datează din secolul al VII-lea î.Hr. Una dintre cele douăsprezece tăblițe relatează în limba akkadiană cum eroul Utnapishtim a construit o barcă pentru a supraviețui marelui potop despre iminența căruia fusese avertizat de către zei.

În secolul al XX-lea, la Ninive au fost găsite 25 000 de tăblițe, conținând poeme epice și interpretări de semne (astrologie) în limba akkadiană. Aceste tăblițe făceau parte din biblioteca erudită a regelui Asurbanipal al Ninivei (668 – cca 630 î.Hr.), care a dat de asemenea și versiunea asiriană a poemului epic *Ghilgameș*. Povestea lui *Ghilgameș* vorbește despre un rege mitic din orașul sumerian Uruk și faptele sale de vitejie în căutarea nemuririi. Include un episod cu o revărsare a apelor care duce cu gândul la potopul biblic.

Ca în multe alte societăți antice, în Mesopotamia alfabetizarea era limitată la o mână de profesioniști din anumite domenii. Tăblițele cuneiforme folosite la înregistrarea impozitelor și a chestiunilor de drept se aflau doar în posesia funcționarilor. Preoții pretindeau un monopol asupra interpretării cărților sacre, ca și cum doar ei puteau „citi” mesajele descoperite în măruntaiele animalelor sacrificate. Cunoașterea scrisului făcea din ei niște intermediari privilegiați între existența lumească și viața de dincolo.

În acest basoreliev asirian datând din secolele al VIII-lea – al VII-lea î.Hr., doi scribi (în centru) înregistrează prăzile de război obținute după o campanie militară încununată de succes. Aceste decorațiuni narrative serveau la glorificarea reușitelor regelui.

Cel mai vechi înscris chinez datează de prin 1400 î.Hr. Excavările de la situl Xiaotun de pe râul Huan, în nordul provinciei Henan, au scos la suprafață peste 50 000 de inscripții pe carapace de broască-țestoasă, încorporând peste 4 500 caractere diferite. (Scrisul chinez ar putea fi, de fapt, mai vechi cu mii de ani decât atât: simboluri similare dezgropate la Jiahu în Henan în 2003 datează din 6600 î.Hr., dar nu toți specialiștii sunt de părere că acestea pot fi considerate scrise.) Acest scris chinez timpuriu avea un scop divinatoriu. Magicienii citeau rândurile care apăreau în carapacele de broască țestoasă crăpate în foc sau pe scapule de boi ca să primească răspunsuri la întrebările clienților lor, deseori gravând cu un cuiț „răspunsurile“ pe suprafața respectivă pentru o mai mare claritate. Întrebările erau inscripționate de obicei de sus în jos, pornind de la dreapta – aceasta este și în prezent orientarea tradițională a scrisului chinez. Această tehnică îi dădea posibilitatea șamanului să intre în contact cu universul supranatural prin priceperea sa în ale cititului și scrisului.

Cele dintâi cărți recognoscibile din China, aflate în folosință în secolul al VI-lea î.Hr., au fost *jiance* sau *jiandu* – suluri de bambus subțire sau fâșii subțiri de lemn, inscripționate cu o cerneală care nu se poate șterge și prinse cu o coardă. O tulpină de bambus era curățată de coajă și tăiată în fâșii cu lungimea de 20–70 centimetri. Acestea erau despicate pe lungime în fâșii cu lățimea de un centimetru, apoi erau uscate deasupra focului pentru a forma tăblițe individuale, fiecare având o singură coloană de caractere aliniate pe verticală. Fâșiile erau legate împreună cu cânepă, mătase sau piele pentru a forma cărți care puteau fi rulate în baloturi. Din cauza sensibilității la degradare și la decolorarea cernelei, exemplele de *jiance* timpurii sunt rare, dar tehnica a fost folosită în continuare, mult după inventarea hârtiei. Cărțile chinezești timpurii erau folosite în principal în scopuri instituționale de oficialii civili sau din armată, dar începând de la Confucius (551–479 î.Hr.), ele au devenit instrumente importante de învățare, transmițând tratate de filozofie, medicină, astronomie și cartografie.

Mătasea a fost folosită foarte mult ca suprafață de scris, mai ales în perioada Statelor Războinice (475–221 î.Hr.). Țesătura era ușoară, rezista climatului umed al ținutului Yangtze, absorbea ușor cerneala și oferea un fundal alb pentru text. Cu toate acestea, era cu mult mai scumpă decât bambusul – câteodată se făcea o copie brută pe bambus înainte ca textele importante și cărțile ilustrate să fie înscrise pe mătase.

Tradiția chineză atribuie invenția hârtiei unui eunuc de la curtea împăratului, pe nume Cai Lun, în 105 d.Hr. Acesta a folosit ingrediente noi – cârpe vechi, cânepă, scoarță de copac și plasă de pescuit – ca să dezvolte o metodă de producere a hârtiei fundamental asemănătoare cu aceea folosită astăzi. Fibrele erau înmuiate în apă până ce firele individuale se separau, apoi erau ridicate pe un paravan fin de plasă ca să formeze un strat subțire de fibră încurcată, care putea fi uscată și albită. A durat sute de ani pentru ca hârtia să

Carapace de broască-țestoasă din Anyiang, provincia Henan, China, datând din timpul dinastiei Shang din secolul al XII-lea î.Hr. Partea ventrală a carapacei era expusă la căldură, suferind crăpături semnificative. Carapacea putea fi apoi consultată pentru previziuni legate de ploaie, recoltă sau rezultatul unei campanii militare.

Fâșii de bambus inscripționate cu o transcriere parțială din Laozi, textul fundamental al taoismului, din perioada Statelor Războinice. Trei legături de astfel de fâșii au fost descoperite în 1993 în mormântul nr. 1 de la Guodian, lângă orașul Jingmen din provincia Hubei, China.

înlocuiește bambusul și mătasea, dar pe la sfârșitul secolului al II-lea d.Hr. curtea împăratului o folosea deja în cantități semnificative. Tehnica nu s-a răspândit în afara Chinei până în jur de 610 d.Hr., ajungând în Europa prin Spania abia în secolul al XII-lea.

Hârtia a fost esențială în răspândirea confucianismului, care a fost adoptat ca doctrină de stat de către dinastia Han în secolul al II-lea î.Hr. Scrierile lui Confucius au fost transmise inițial de conducătorii Han supușilor lor pe niște dale imense de piatră sculptată. Cele mai vechi dale încă lizibile datează din 175 d.Hr., când împăratul aflat la

putere a comandat niște copii în piatră din *Cinci clasici și Analectele lui Confucius*. A durat opt ani ca această „bibliotecă” să fie completă și a acoperit aproape cincizeci de pietre, fiecare cu o înălțime de câte 1,75 metri, cuprinzând cu totul 200 000 de caractere. Odată cu apariția hârtiei, aceste „cărți” din dale de piatră au permis o formă primitivă de tipărire: prin așezarea unei foi de hârtie pe piatră și frecarea unei bucați de grafit pe suprafața acesteia, un student putea face rapid o copie a textului cu caracterele sculptate evidențiate în alb pe fond negru.

Chinezii au inventat tipărirea cu clișee gravate în lemn, sau xilografia, cu puțin timp înainte de mijlocul secolului al VIII-lea. Xilografia nu avea nevoie de greutatea mare a unei prese pentru a produce o urmă: în schimb, tipograful freca spatele paginii în timp ce aceasta era așezată pe un clișeu gravat dat cu cerneală. Doar o față a hârtiei putea fi folosită cu această metodă, dar echipamentul putea fi cărat și manevrat de o singură persoană, producând sute de pagini pe zi. Nevoia de a reproduce un număr mare de texte și imagini budiste a încurajat răspândirea timpurie a xilografiei; erau la mare căutare, de asemenea, și calendarele, manualele de divinație și dicționarele. Cea mai veche carte tipărită din China găsită până în prezent este *Diamantul Sutra*, din 868 d.Hr., de la Dunhuang, un cufăr de comori sigilat, plin cu documente pe hârtie, dezgropat la începutul anilor 1900. Tiparul nu s-a răspândit însă înainte de secolul al X-lea. Împăratul Ming Tsung (care a domnit între 926 – 933 d.Hr.) a autorizat reproducerea *Clasicilor* lui Confucius din xilografii, iar după aceea tehnica a devenit mijlocul principal de producție a cărții în China.

Tipograful chinezii au creat pentru prima dată caracterele mobile în jurul anului 1100 d.Hr., dar acestea nu au revoluționat tipăritul în aceeași măsură precum reinventarea independentă a mecanismului de către Gutenberg în Europa, 400 de ani mai târziu. Spre deosebire de limbile europene, care folosesc un număr mic de litere, scrisul chinezesc cerea mii de caractere unice, făcând clișeele de lemn gravate mult mai eficiente decât pachetele enorme de caractere refolosibile. În plus, în contrast cu decăderea artelor de copiere a textelor în Occident în secolele de după Gutenberg, caligrafia chineză și-a păstrat prestigiul și după apariția tiparului. Cu toate acestea, la sfârșitul secolului al XV-lea, China produsese mai multe cărți decât toate celelalte țări ale lumii la un loc.

Diamantul Sutra este cea mai veche carte tipărită cunoscută. *Sutra* conține un dialog cu Buddha, iar această copie în xilografie de la British Library datează din 868, cu aproape 600 de ani înainte ca Gutenberg să fi inventat tehnica sa de tipărire. Face parte dintr-un sul cu lungimea de 4,8 m.

Papirus, pergament, hârtie

Papirusul, cea mai veche formă de hârtie, era folosit pentru a produce cărți în Egipt, Grecia și Roma. Tucidide (cca 460–400 î.Hr.), Platon (cca 428–cca 347 î.Hr.) și Cicero (106–43 î.Hr.) au scris cu toții pe papirus. Egiptul exporta papirus peste tot în lumea mediteraneană.

Egiptul a monopolizat producția și a păstrat cu mare grijă secretele fabricării papirusului din trestia ce creștea în mlaștinile din delta Nilului. Fâșiile erau cojite cu grijă de peulpina trestiei și puse apoi într-un singur strat. Un al doilea strat era pus apoi deasupra lui în unghi drept cu primul strat. Foaia de papirus era apoi presată, iar lichidul din plantă scurgea straturile împreună. Foile finisate erau lustruite cu piatră ponce sau cu scoici. Cum foaia de papirus era formată din două straturi suprapuse, fibrele erau orientate diferit pe fiecare parte, formând un recto (unde fibrele erau orizontale) și un verso (unde fibrele erau verticale). De obicei însă papirusul era înscris doar pe fața interioară, mai netedă. Foile puteau fi tăiate la dimensiunea cerută și, dacă era nevoie, lipite împreună pentru a forma un rol mai lung. În perioada faraonică, sulurile nu erau de obicei mai lungi de 6 metri, dar în morminte au fost descoperite și exemplare mult mai lungi. Un bețișor de lemn era atașat de ultima foaie. Acesta era buricul (în latină *umbilicus*), care făcea cartea mai ușor de manevrat.

Începând din secolul I d.Hr., pergamentul a început să facă concurență papirusului. Această nouă tehnologie s-a numit inițial *charta pergamena* („hârtie de Pergam“) în latină, de la Pergam, în Turcia modernă, unde se știe că își are originea. Pergamentul avea câteva

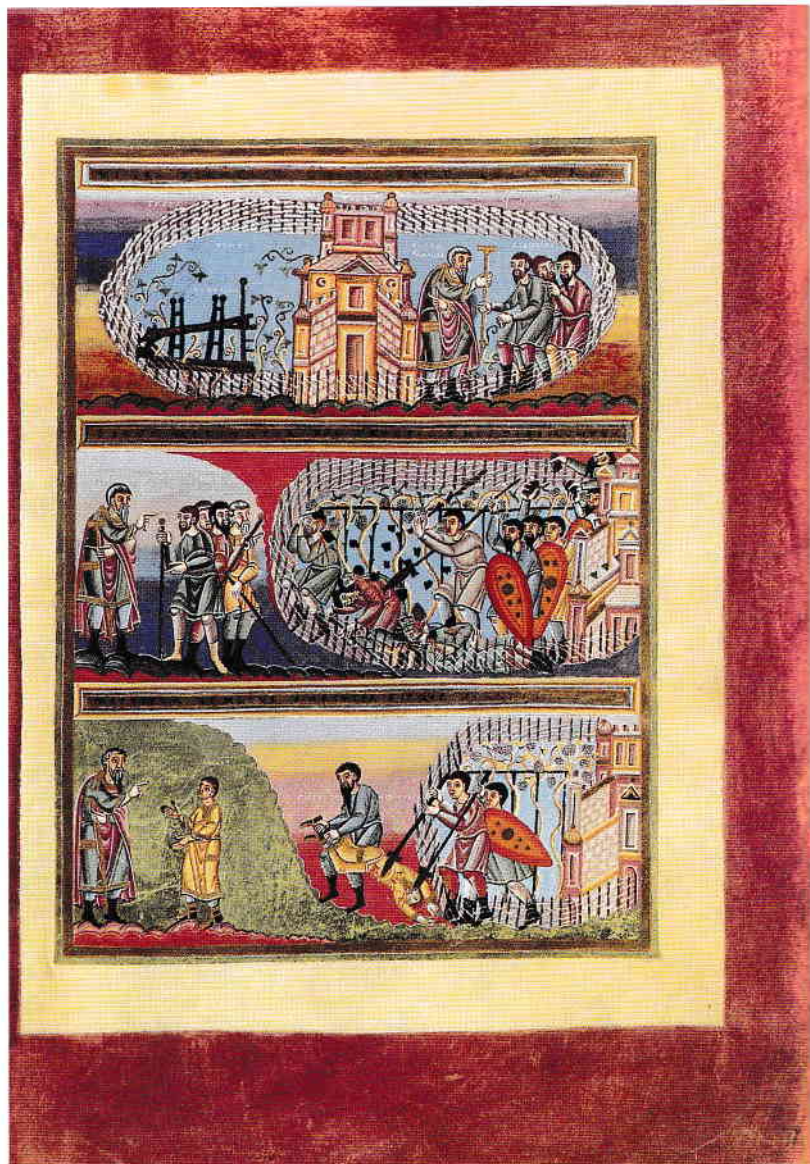
Acest papirus egiptean face parte din Cartea Morților dedicată lui Hunefer, cca 1375 î.Hr., care era așezată în camera funerară. Imaginea din stânga sus reprezintă, de la dreapta la stânga, un mormânt alb, o stelă supradimensionată, mumia lui Hunefer susținută de un preot purtând masca de șacal a zeului Anubis, familia îndurerată și câțiva preoți înfășurați în alb. Partea de jos arată un vițel care urmează să fie sacrificat.

avantaje față de papirus. În condiții de umiditate, papirusul avea tendința de a se descompune repede, ceea ce îl făcea nepotrivit pentru folosință în regiunile mai umede ale Europei. Pe de altă parte, pergamentul, care provenea din piele de animale, era mai durabil și putea rezista la înfășurat și cusut cu alte foi. Putea fi curățat și reciclat (termenul „palimpsest” descria la origine o pagină care a fost reciclată după acest model). Pergamentul le-a adus de asemenea avantaje economice romanilor: spre deosebire de papirus, nu trebuia să fie importat din Egipt. Însă cerea o pregătire atentă. Pielea de animal trebuia să fie uscată, curățată, netezită cu piatră ponce și apoi lustruită. În prezent, tăiem păduri întregi ca să facem un ziar; în primele secole d.Hr., scrisul pe pergament cerea sacrificarea șeptelului. Vite, oi, capre, iepuri și uneori și verigi deveneau pergament. Pielea de vițel (*vellum*) era considerată cea mai bună dintre toate. Biblia de la Winchester, de exemplu, a consumat 250 de piei de vițel, dar peste 2 000 de piei au fost mai întâi adunate, înainte să fie aruncate cele cu defecte. Acel nivel de consum era posibil doar într-o societate în care scrisul nu era o practică răspândită. Producția de pergament era scumpă și de aceea era

cumpărat să se facă copii brute pe tăblițe de ceară, înainte de a încredința versiunea finală unui scrib. În perioada romană târzie și în Evul Mediu timpuriu, documentele oficiale și manuscrisele de calitate superioară erau scrise cu cerneală de aur și argint pe un pergament care fusese vopsit sau pictat cu pigmenți scumpi de purpură, ca o expresie a puterii și bogăției imperiale.

Hârtia și-a avut originea în China, unde a ajuns să fie folosită pe scară largă în ultima parte a secolului al II-lea d.Hr. Hârtia chinezească era foarte subțire și de obicei doar o față putea fi folosită pentru scris. Arabii au învățat tehnica fabricării hârtiei de la contacte din China în secolul al VIII-lea, și din lumea arabă, prin Spania islamică, a fost introdusă în Europa în secolul al XII-lea.

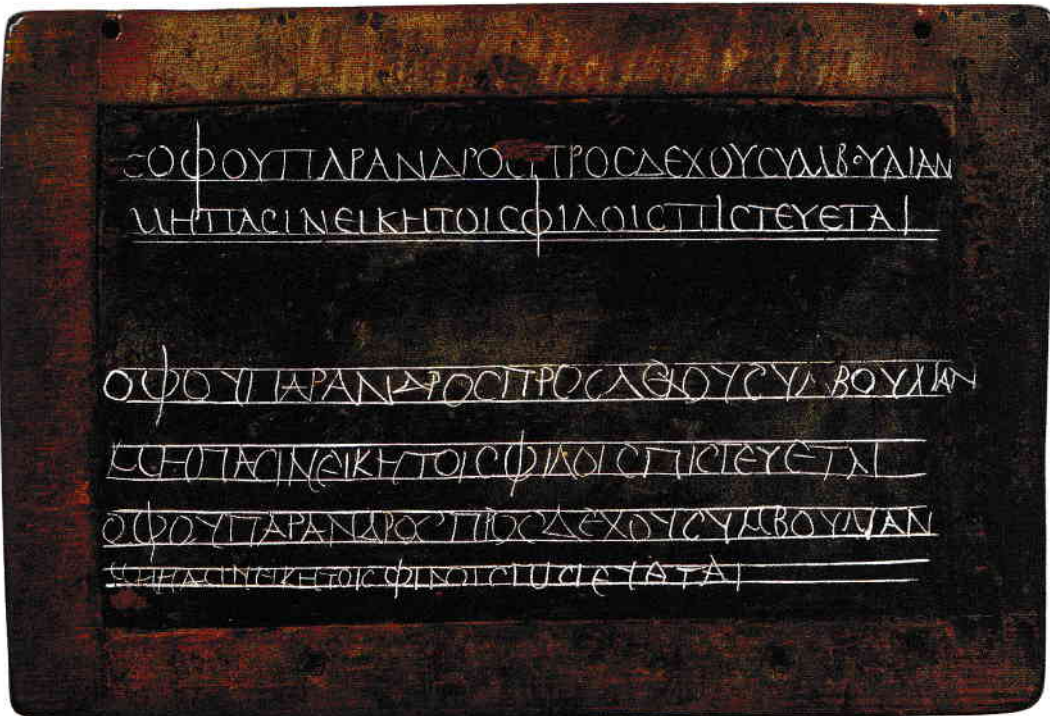

Acest pergament bogat colorat face parte din Codex Aureus, o evanghelie ilustrată produsă în secolul al XI-lea la abația benedictină de la Echternach (astăzi în Marele Ducat de Luxemburg). Scena de deasupra înfățișează parabola viei.

Introducerea scrierii alfabetice a fost salutată ca o evoluție decisivă care a făcut cititul și scrisul mai accesibile. Alfabetul grecesc, care s-a dezvoltat în secolele al VI-lea și al V-lea î.Hr., era diferit de sistemele vechi de semne, pentru că era pur fonetic; asta înseamnă că, spre deosebire de ideogramele chinezești, alfabetul reprezenta sunete ale vocii umane. În căutarea unui mod de a transcrie vocalele, consoanele și silabele, grecii au produs un sistem de semne care a doborât în sfârșit monopolurile clericilor asupra scrisului. Un călător chinez își putea dedica viața întreagă învățării miilor de caractere; comparativ, alfabetul grecesc putea fi învățat în câteva zile.

Deși grecilor li s-a atribuit adeseori meritul acestei inovații, alfabetul lor fonetic nu a fost unic. De exemplu, ei au împrumutat de la fenicieni alfabetul care folosea simboluri pentru a reprezenta sunete. Limbile semitice, ebraica și aramaica, aveau și ele propriile alfabete. În aceste scrieri, alfabetul consta doar în consoane, dar grecii au adăugat vocalele. Deși acest lucru a făcut cititul mai ușor, alfabetizarea nu era răspândită în Grecia Antică. Folosirea scrisului a luat amploare în Atena cam de prin secolul al V-lea î.Hr., dar alte orașe-state, precum Sparta, au rămas în urmă. Chiar și la Atena, țărani, sclavii și cele mai multe femei erau analfabeți, iar cărțile erau obiecte rare. Marele tragedian Euripide deținea

O tăbliță de ceară din Grecia, datând din secolul al II-lea d.Hr., folosită pentru exercițiile elevilor. Cele două rânduri de scris îngrijit din partea de sus (aparținând probabil poetului Menandru) erau copiate de două ori de elev dedesubt. Găurile făcute în tăblițe aveau rolul de a ajuta la prinderea mai multor piese la un loc.

o bibliotecă din câteva suluri de papirus, dar aceasta era o situație excepțională și, în orice caz, hârtia era foarte rară în Grecia.

Spre deosebire de limbile semitice, care erau scrise de la dreapta la stânga, limba greacă era scrisă și citită de la stânga la dreapta. Ocazional însă scriitorul putea începe rândul următor unde se termina cel dinainte, în așa fel încât rândurile se citeau alternativ de la stânga la dreapta, apoi de la dreapta la stânga și tot așa. Această scriere „boustrophedon“, despre care se spunea că imită drumul urmat de plugul tras de boi, a rămas în uz până în secolul al VI-lea. Grecii, la fel ca romanii, scriau în *scriptio continua*: adică scriau fără întrerupere, fără spațiu între cuvinte și fără oprire la un paragraf nou. Scrierea era complet lipsită de punctuație, iar la sfârșitul rândului cuvintele treceau la rândul următor. O astfel de scriere, complet neîntreruptă, este foarte greu de citit; singurul mod de a o înțelege este cititul cu voce tare. Când devine discurs oral, apar pauzele naturale și textul capătă sens.

Constituția ateniană, scrisă probabil de Aristotel sau de unul dintre ucenicii lui în cca 350 î.Hr, descoperită la Oxirinh, în Egipt, în 1890.